

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків
Одеський археологічний музей
Національної академії наук України
Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології Національної академії наук України
Державний архів Одеської області
Грецький фонд культури (Одеса)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XI

Одеса
ОНУ
2016

УДК 9(4-11)"632/1789"
ББК 63.3(4,5)2/5
С773

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 17 лютого 2016 р.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
2016. – 610 с.

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XI читань пам'яті професора П. Й. Каришківського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 11–13 березня 2016 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

Рецензенти:

Бруяко І. В. – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
Довгополова О. А. – д.ф.н., професор кафедри філософії природничих факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

Немченко І. В. – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
Дьомін О. Б. – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
Дзиговський О. М. – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Кушнір В. Г. – д.і.н., декан історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова;
Луговий О. М. – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Булатович С. А. – к.і.н., доцент;
Охотніков С. Б. – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
Руссов М. Д. – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);
Самойлова Т. Л. – к.і.н., зав. Відділом археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ;
Сминтина О. В. – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Сорочан С. Б. – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ISBN 978-617-689-159-8

© Колектив авторів, 2016

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016

⁹ Копылов В.П., Коваленко А.Н. Образ устья Танаиса, как территориального центра Скифии в представлении античных авторов // Скифия: Образ и историко-культурное наследие. Материалы конференции 26-28 октября 2015 года / Под редакцией Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой, А.В. Подосинова. – М., 2015. – С. 55.

¹⁰ Болтрик Ю.В. Территориальные центры Скифии // Причерноморье в античное и раннесредневековое время. Сборник научных трудов, посвящённых 65-летию профессора В.П. Копылова. – Ростов-на-Дону, 2013. – С. 193.

В. В. Котенко (Полтава)

ПРОСТА ГОНЧАРНА КЕРАМІКА З ПОСЕЛЕННЯ МАСЛИНИ

Поселення Маслини розташоване на Тарханкутському півострові біля с. Северне Чорноморського району АР Крим, на морському узбережжі Каркінітської затоки та в історичному контексті відноситься до хори Херсонеса Таврійського¹. На підставі аналізу залишків споруд господарського призначення на Маслинах встановлено, що тут були відсутні власне гончарне виробництво. Свої ж потреби у відповідній продукції населення задовольняло завдяки кераміці, що надходила переважно з Херсонеса Таврійського. З огляду на це масову ремісничу продукцію слід вважати такою, що мала місцеве, полісне, походження.

У керамічному комплексі поселення, без урахування амфор, в кількісному співвідношенні перевага належить простому глиняному гончарному посуду без спеціального покриття. Він широко застосовувався для приготування та зберігання їжі, тому іноді слугував тарою, використовувався для сервірування столу та, як відомо за матеріалами Західного некрополя Херсонеса, подекуди використовувався і в якості урн в поховальному обряді². Цей тип кераміки представлений на поселенні всією повнотою форм, що загалом були характерні для елліністичного часу: каструлі з кришками, горщики, глеки, миски мали широке застосування в побуті поселенців. За формою, кольором і складом гончарної маси цей посуд не відрізнявся від аналогічного в Херсонесі та знайденого на інших поселеннях хори. Саме тому дослідження кожної окремої групи кераміки як складової частини повного керамічного комплексу на прикладі одного поселення дозволяє пролити світло на ряд проблемних моментів в їх вивченні. При цьому йдеться від таких конкретних питань, як асортимент херсонеського керамічного виробництва, до таких загальних, як економічні та культурні зв'язки поселення з власною метрополією.

Посуд для приготування їжі представлений на Маслинах численними горщиками та каструлями з покриттями, які мали широке застосування в побуті. За формою, кольором (від світло-сірого і рожевого до червоного) та складом формувальної маси вони нічим не відрізнялися від аналогічних виробів з Херсонеса та інших поселень хори. Кухонні горщики на поселенні представлені переважно фрагментарно. Цілими дійшли лише посудини дзвоноподібної форми (рис. 1, 1–4; 7–9), виготовлені з червоної глини, з помітними домішками вапняку і шамоту, тобто тими самими, що додавалися до формувальної маси, з якої виготовлялися херсонеські амфори. В окремих випадках вони мають покриття у вигляді світлого ангобу і декоровані прокресленнями або оперізуючими смугами білої фарби. Горщики цього типу мають наступні розміри: висота 16–16,3 см, діаметр по вінцю 14,5–21 см, діаметр дна 7,4–8,5 см. Ці розміри повторюються в багатьох посудинах, що може свідчити про певну стандартизацію херсонеського керамічного виробництва. Не виключено, що даний тип посуду швидше використовувався для зберігання продуктів, а не для приготування їжі, оскільки на поверхні виробів відсутні сліди кіптяви. Вони зустрічаються переважно в межах укріплення разом з матеріалом III – початку II ст. до н.е., що дозволяє їх датувати досить широким хронологічним діапазоном.

Інший тип горщиків представлений вінцями від невеликих форм – 8,5–10 см, які розширюються до середньої частини посудини (рис. 1, 4–5). За фрагментами неможливо реконструювати їх вигляд. Уламки горщиків даного типу походять з території за межами кам'яної забудови, але, враховуючи їх херсонеське походження, можна припускати, що вони потрапили туди вже після використання. Скоріш за все, вони функціонували на поселенні в період діяльності баштових комплексів і пов'язані саме з грецьким населенням.

Досить широко в керамічному комплексі Маслин представлені каструлі (рис. 1, 10–26). Це посудини округлої форми діаметром 20–24 см з відігнутим бортиком, який має характерне профілювання під покриття, нижче якого із зовнішнього боку були наліплені парні горизонтальні ручки. Подібні посудини відомі з розкопок сусідніх поселень. На матеріалах з садиби У-6 поселення Панське I розроблена їх локальна класифікація³, в якій представлені абсолютно аналогічні форми. Ця обставина, а також те, що каструлі на поселенні Маслини в основному виготовлені з червоної або оранжевої глини з домішками вапняку, вказує на їх херсонеське виробництво. На поверхні деяких виробів збереглися характерні сліди використання — закопчені ділянки. Часто в комплексах знаходять також покриття від кастрюль

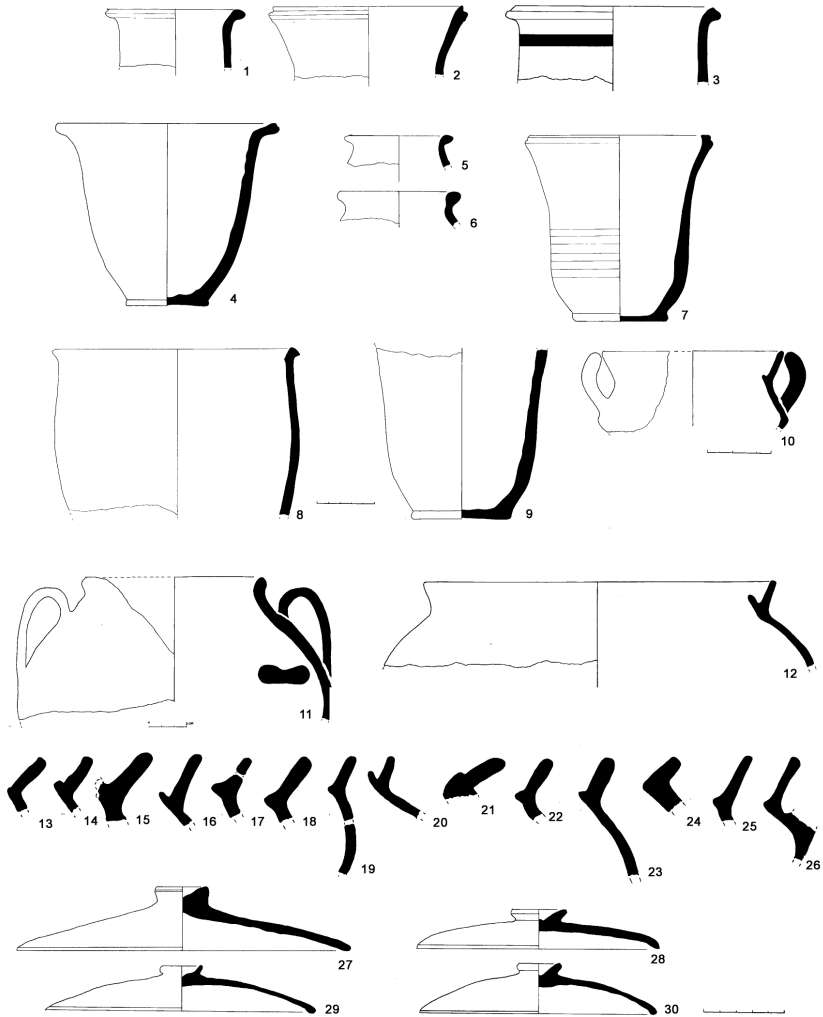

Рис. 1. Кухонна кераміка з поселення Маслини
(1—9 — горщики; 10—26 — каструлі; 27—30 — покришки).

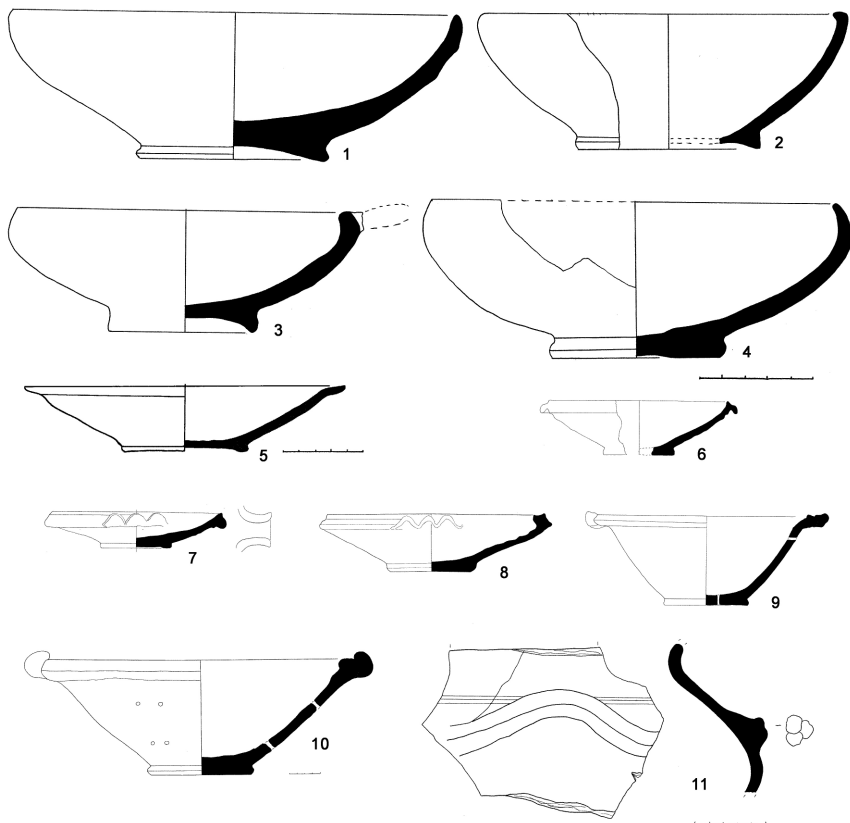

Рис 2. Столова і товстостінна кераміка з поселення Маслини (1—5 — миски; 6—8 — лутерії; 9—10 — мортарії; 11 — гідрія).

(рис. 1, 27–30), які щільно прилягали до бортика і теж мали різноманітну форму і профілювання ручки. В цілому слід зауважити, що глиняні каструлі як основний тип кухонного посуду були широко відомі на античних поселеннях Північного Причорномор'я, зокрема в Ольвії⁴. Їх об'єднує не лише стандартизована форма, а й колір і склад формувальної маси, що ускладнює визначення центру виробництва. Враховуючи те, що каструлі з Маслин однотипні і не змінювали морфологію, можна припустити, що вони побутували протягом всього часу існування поселення.

Для сервірування столу в побуті мешканців поселення використовувалися відкриті та закриті посудини різних форм, серед

яких найпоширеніші — миски (рис. 2, 1–5) та глеки. Як і на сусідніх поселеннях хори, на Маслинах виділяється шість типів мисок: із загнутими вінцями, з потовщеними і загнутими вінцями, з фігурними вінцями, з заокругленими вінцями, миски зі злегка вигнутими стінками і заокругленими вінцями, з відігнутими вінцями⁵. У більшості випадків вони виготовлені з рожевої або оранжевої глини, у глиняній масі помітні домішки вапняку і шамоту, що також вказує на виготовлення цього посуду в Херсонесі Таврійському. Характерною рисою багатьох мисок з Маслин є сліди ремонту, що говорить про усталений попит на них серед населення.

Серед простого гончарного посуду з поселення Маслини виокремлюється група столових глеків, які, очевидно, використовувалися у побуті разом з флягами для води. Особливістю цієї категорії керамічного посуду є її наявність на всіх без виключення з нині досліджених херсонеських пам'яток, а часом і за межами херсонеської держави. Очевидно, що без глека не обходився набір води з криниці, про що можуть опосередковано свідчити їх масові знахідки у заповненні такої криниці з Маслин⁶, цистерн у ХСVI та ХСVII кварталах⁷ та криниці у вівтарній частині базилики «Крузе» у Херсонесі⁸. Глеки різних форм зустрічаються як у житлових приміщеннях, так і в похованнях, що свідчить про неабияке поширення даної категорії посуду в Херсонесі.

Аналіз археологічного матеріалу з поселення Маслини дозволив виокремити із загального масиву вісім типів глеків⁹, які в цілому узгоджуються з попередніми типологіями, створеними на підставі вивчення керамічного комплексу Херсонеса та пам'яток хори. Так, ключовими з огляду на методику створення загальної типології столового посуду Херсонеса слід вважати роботи Г.Д. Белова та С.Ф. Стржелецького¹⁰, М.І. Золотарьова, С.В. Кашаєва, М.І. Тюріна, в яких систематизовано елліністичні глеки з розкопок різних ділянок та комплексів Херсонеса та Панського I.

В окрему категорію простої гончарної кераміки варто об'єднати товстостінний посуд. До першої групи відносяться лутерії та мортарії — великі відкриті господарські посудини іноді зі зливом та горизонтальними ручками. Застосовуючи типологічне визначення даної форми С. В. Кашаєва на матеріалах садиби У-6 поселення Панське I, варто відзначити, що лутерії і мортарії різняться передусім морфологічними особливостями: у останніх відсутній злив, присутні горизонтальні ручки і вони є глибшими¹¹.

Лутерії відомі в античних центрах Північного та Північно-Західного Причорномор'я з VI ст. до н.е.¹² і поширюються в регіоні

протягом всього елліністичного часу. На час існування поселення Маслини вони транспортувалися переважно з Синопи, Гераклії, Пантікапея. За запропонованою Н.О. Лейпунською класифікацією лутеріїв з Ольвії, аналогічні форми з Маслин належать до II групи (лутерії з відігнутими вінцями) типу 10¹³. Про це свідчать збережені вінця, орнаментовані напівовальними вдавленнями. Через те, що посудини збереглися фрагментарно, у більшості випадків складно встановити їх діаметр. Виміри деяких вінців вказують на діаметр в межах 27–34 см. Лутерії з Маслин представлені експортом з Синопи і виготовлені з червоної чи коричневої глини з незначними включеннями (рис. 2, 6–8). Такий тип, за Н. О. Лейпунською, побутував протягом IV–III ст. до н.е. і міг продовжувати існувати в II ст. до н.е. Не виключено, що окремі вироби походять з майстерень Херсонеса, на що вказують характерні риси формувальної маси. Найближчі аналоги лутеріям з Маслин походять з садиби У-6 поселення Панське I, де вони відносяться до форм з опущеним дзьобоподібним вінцем і традиційно датуються елліністичним часом¹⁴.

Мортарії на поселенні Маслини представлені масивними посудинами з пласким або майже пласким дном та горизонтальними ручками, приліпленими до вінців (рис. 2, 9–10). Вони глибші за лутерії і мають наступні розміри: верхній діаметр 34–38,5 см, нижній – 13 см, висота – до 15 см. За С.В. Кашаєвим, вони відносяться до типу зі складнопрофільованим грибоподібним вінцем¹⁵. Вони виготовлені з червоної глини з домішками вапняку та інших невизначених включень. За візуальними характеристиками формувальної маси даний посуд можна віднести до херсонеського виробництва, як і аналогічні вироби з поселення Ново-Федорівка та городища «Чайка», де вони датуються ранньоелліністичним часом (кін. IV – поч. III ст. до н.е.)¹⁶.

До другої групи товстостінного посуду з Маслин можна віднести знахідку гідрії (рис. 2, 11). Вона представлена п'ятьма фрагментами дна, корпусу, ручок і вінця, за якими умовно можна визначити її параметри. Діаметр плаского дна становить 17 см, найбільший діаметр тулуба 31,5 см, діаметр по вінцях близько 14,5 см, висота, на яку збереглася посудина — 28,5 см. Гідрія мала три ручки, одна з яких була приліплена до тулуба. На одній зі стінок збереглася частина декору у вигляді круглої наліпки, верхня частина тулуба була декорована прокресленими смугами. Посудина виготовлена зі світлої глини і має світлу, ледь зеленувату поверхню. Її походження лишається невідомим, як і аналогії. Очевидно, посудина датується елліністичним часом, її фрагменти знайдені у різних частинах поселення, що ускладнює її віднесення до конкретного комплексу.

Цілі форми та уламки лутеріїв і мортаріїв масово представлені в межах укріплення, часто зі слідами ремонту, що свідчить про широке їх застосування давнім населенням. Таким чином, товстостінний господарський посуд з поселення Маслини представлений характерним для елліністичного часу набором посудин синопського і херсонеського виробництва.

Таким чином, проста гончарна кераміка на поселенні Маслини представлена рядом форм, характерних для херсонеського виробництва. Морфологія такого посуду є типовою для елліністичного часу і відображає основні функції такої кераміки – приготування і зберігання їжі та побутове використання. На основі цього можна стверджувати, що поселення херсонеської хори, навіть такі віддалені, як Маслини, мали тісні економічні контакти з центром. Реконструювати реалізацію цих контактів наразі можна лише гіпотетично з огляду на обмежену джерельну базу з інших пам'яток регіону, однак варто відзначити широкий спектр херсонеського керамічного виробництва та традиційність грецького побуту на далекій периферії античного світу.

¹ Дет. про історію дослідження поселення Маслини див.: Котенко В.В. До історії дослідження поселення Маслини у Північно-Західній Тавриці // Древности 2012. – Харьков, 2012. – С. 264-274.

² Щеглов А.Н. Некрополь у Песочной бухты близ Херсонеса // КСИА. – 1975. – Вып. 143. – С. 111-112.

³ Kašaev S.V. Commonware // Panskoye I. The Monumental Building U6. – Aarhus, 2002. – P. 156-157.

⁴ Gavriljuk N.A. Cookingware // The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD. – Aarhus, 2010. – (BSS 13). – P. 328–329.

⁵ Kašaev S.V. Op.cit. – P. 154; Егорова Т.В. Новая раннеэллинистическая усадьба на городище «Чайка» и ее место в структуре поселения // SP. – 2014. – №3. – С. 318; Кутайсов В.А., Уженцев В.Б. Восточные ворота Калос Лимена // Северо-Западный Крым в античную эпоху. – К., 1994. – С. 63.

⁶ Латышева В.А. Отчет о раскопках Северо-Крымской археологической экспедиции в 1982 году // НА ИА НАНУ, ф.е. 1982/52. – Л. 11.

⁷ Тюрин М.И. Столовые эллинистические кувшины Херсонеса из цистерны в ХСVII квартале: вопросы типологии и метрологии // Причерноморье. История, политика, культура. – 2011. – Вып. V (II). – С. 271; Zolotarev M. I. Hellenistic Ceramic Deposit from the North-eastern Sector of Chersonesos // Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 B C. – Aarhus, 2005. – (BSS 3) – P. 207-211.

⁸ Ушаков С.В., Дюженко Т.В., Лесная Е.С., Тюрин М.И. Комплекс эллинистического времени из раскопок колодца в алтарной части базилики «Крузе» (предварительная информация по материалам работ 2009–2010 гг.) //

Причерноморье. История, политика, культура.. – 2011. – Вып. V (II) – С. 131-132.

⁹ Дет. класифікацію див.: Котенко В.В. Елліністичні глеки з поселення Маслини // Археологія. – 2015. - №3. – С. 78-87.

¹⁰ Белов Г. Д., Стржелецкий С. Ф. Кварталы XV и XVI (Раскопки 1937 г.) // МИА. – 1953. – №34. – С. 32–108.

¹¹ Kašaev S. V. Op.cit. – P. 158.

¹² Зеест И. Б., Марченко И. Д. Некоторые типы толстостенной керамики из Пантикапея // МИА. – 1962. – №103. – С. 149–165; Лейпунська Н.О. Лутерії з Ольвії // Археологія. – 1980. – №33. – С. 32–46; Крапивина В. В. Хозяйственная и кухонная керамика. Лагиносы и лутерии // Древнейший теменос Ольвии Понтийской (МАИЭТ. Supplementum; вып. 2). – Симферополь, 2006. – С. 187–190; Буйских А.В. Амфоры и столовая посуда // Тиритака. Раскоп XXVI. Археологические комплексы VI-V вв. до н.э. (БИ. Supplementum 11) – Симферополь, 2014. – С. 106.

¹³ Лейпунська Н.О. Вказ. пр. – С. 39.

¹⁴ Kašaev S. V. Op.cit. – P. 174.

¹⁵ Ibidem. – P. 158-159.

¹⁶ Ланцов С.Б. Античное поселение Ново-Федоровка и некоторые вопросы истории херсонесской хоры // Северо-Западный Крым в античную эпоху – К., 1994. – С. 78; Егорова Т.В. Указ.соч. – С. 321.

E. Kuzmin (Jerusalem)

JOHANNES REUCHLIN AND ANACHARSIS THE SCYTHIAN

Anacharsis is a legendary Scythian sage, commonly acknowledged in the Ancient Greek and generally in European tradition¹. He makes his first appearance in Herodotus' description of Scythia (*History* IV:76-78), with sporadic later appearances in Greek and Latin literature. There is a marked increase in evidence dating from the early Hellenistic period. He is a main character in works by Plutarch (*Moralia, The Dinner of the Seven Wise Men; Parallel Lives, Solon*) and Lucian (*Anacharsis, or Athletics*); his biography drew the attention of Diogenes Laertius (*Lives of the Eminent Philosophers* I:8 (101-105)). He appears in some versions of the list of Seven Sages, though his status there is not consistent. Ten letters ascribed to him have been preserved:² all of them are spurious³.

As a celebrated figure in a venerable tradition, Anacharsis' personality has gained numerous different interpretations. He appears variously, for instance, as a religious character, a moralist, sage, inventor and an example of a good barbarian.